

ALLERWEGEN GELIEFD Over *Rudolf Agricola. Brieven, levens en lof. Van Petrarca tot Erasmus*. Vertaald, ingeleid en toegelicht door Fokke Akkerman en Adrie van der Laan. Wereldbibliotheek, Amsterdam 2016, 384 pp., € 49,95

door Monique Bullinga

Het was een barre tocht, die ons in maart van het jaar 2013 naar Baflo voerde. Een ijzige kou hield het land in zijn greep, en het desolate landschap ten noordwesten van Groningen bood weinig troost. Eenmaal aangekomen in de geboorteplaats van Rudolf Agricola was het doel van de reis gemakkelijk te vinden: het standbeeld dat Jan Steen van hem maakte. In 1982 geplaatst is het een laat eerbetoon aan een van de grootste humanisten van de noordelijke Nederlanden. Liet de belangstelling voor Agricola lang te wensen over, daar is inmiddels verandering in gekomen. In ons land is dit vooral te danken aan Edzo Waterbolk (1915-2000), Fokke Akkerman (1930-) en Adrie van der Laan (1965-), in de jaren '70-'80 van de vorige eeuw allen verbonden aan de Groningse universiteit. Aan hun inspanningen is het te danken dat we over een aantal fraaie uitgaven beschikken die leven en werk van Agricola in perspectief plaatsen.

De nu door Akkerman & Van der Laan vertaalde en bezorgde *Rudolf Agricola. Brieven, levens en lof* kent een lange voorgeschiedenis. Al in de jaren '80 had Akkerman het door Waterbolk verzamelde materiaal onder zijn hoede genomen en daar nieuwe documenten aan toegevoegd, waarna hij een eerste vertaling (in het Nederlands) maakte van de brieven en de *vitae*. De belangstelling voor deze tak van wetenschap groeide, congressen werden georganiseerd, de acta ervan gepubliceerd. De Groningse student Adrie van der Laan promoveerde in 1998 op het Neolatijn van de noordelijke humanisten.¹ In zijn dissertatie zijn ook de brieven van Agricola opgenomen – in het Latijn en uitvoerig becommentarieerd. Toen hij in de gelegenheid werd gesteld hiervan een wetenschappelijke, Engelstalige teksteditie te maken, vroeg hij zijn co-promotor Fokke Akkerman met hem samen te werken. In 2002 verscheen het resultaat van hun gezamenlijke arbeid.² Tien jaar later kwam in dezelfde prestigieuze reeks de door Akkerman bezorgde en geannoteerde *Rudolph Agricola: Six lives and Erasmus' testimonies* uit.³

En toen ontstond blijkbaar het plan een Nederlandse uitgave te bezorgen. De zaken waren nu omgedraaid: het was deze keer Akkerman die aan Van der Laan vroeg zijn medewerking te verlenen. Aldus geschiedde, en een bijzonder duo, kun je wel zeggen, leverde een bijzonder boek af. *Brieven en vitae*, met uitgebreide toelichtingen, zijn namelijk voor het eerst, gebundeld, in het Nederlands te lezen. Dat is prettig voor degenen die het (humanisten-)Latijn niet beheersen, én voor de lezers die voornoemde Engelse uitgaven niet kunnen betalen. (Al valt hier wel een kanttekening bij te plaatsen, zie verderop.)

RUDOLF AGRICOLA 1443-1485

Rudolf Agricola werd geboren te Baflo op 27 of 28 augustus 1443.⁴ Als onwettig kind van een geestelijke kreeg hij de achternaam van zijn moeder, Huisman of Huusman, die vervolgens naar goed gebruik verlatijnst werd. Ik citeer graag uit Nauwelaerts' boekje de beroemde anekdote over de tijding aan Rudolfs vader, omdat het taalgebruik zo aardig is:

'Op dezelfde dag waarop meester Heinric Vries werd gekozen tot abt van "Siloë", abdij van de orde van Sint Benedictus, te Zelwaer of Selwert, kwam er zich iemand uit Baflo met een nieuwstijding aanmelden, waarbij hij om "evangelium" of bodenbrood verzocht.

De bode zei tot Huusman: "Nieuwgekozen abt, u is een zoon geboren uit uw Zycka".

Daarop antwoordde de abt – "met gemoedelijke onbeschaamdheid", zoals J. Huizinga het uitdrukte – "Dat is goed. Het is een gunstg voorteken juist op de dag van vandaag. Ik ben heden tweemaal vader geworden. Moge Gods zegen erop rusten".⁵

Gods zegen rustte erop. Alhoewel vrij jong gestorven, heeft Agricola zijn plaats in het pantheon der grote humanisten verworven en niet meer afgestaan. Leek hij tot enkele decennia geleden in de nevelen van de tijd verdwenen, daar is hij uit teruggekeerd. Iedereen kan inmiddels kennismaken van de grote lijnen van zijn leven, werk en gedachtegoed, in overzichtswerken en monografieën, al dan niet online.

De aantrekkelijkheid van Akkerman & Van der Laans boek nu is dat Agricola en zijn vrienden zelf een stem hebben gekregen. De brieven en *vitae* geven een levendig beeld van de 'allerwegen geliefde' (p. 12) *homo universalis*, die studeerde, musiceerde, filosofeerde, in levendig Latijn oreerde, muziek maakte, dichtte, als secretaris van Groningen diplomatie bedreef, op latere leeftijd nog Hebreeuws leerde, en, ten slotte, als hoogleraar in Heidelberg eindigde. (En ja, boksen kon hij ook.⁶) In Agricola, kun je zeggen, werd het (vroeg) humanisme belichaamd. Hij vertaalde teksten uit het Grieks in het Latijn, maar zijn belangrijkste en beroemd gebleven werk is *De inventione dialectica*, 'Over de dialectische vinding'. Voltooid in 1479 maar pas gedrukt in 1515, werd deze argumentatieleer tot ver in de zestiende eeuw aan universiteiten gebruikt. Genoemd moet zeker ook worden de brief uit 1484 aan Jacob Barbireau, in feite 'een beknopt, maar essentieel humanistisch studieprogramma' (p. 46), later als *De formando studio* uitgegeven.

Brieven, levens en lof kwam misschien niet helemaal toevallig uit in het Erasmus-jaar 2016: de ‘prins der humanisten’ zag Agricola immers ‘als zijn voorganger, ja als zijn held’ (p. 7). Hij wordt zo’n vijftig keer in Erasmus’ werk genoemd en geprezen, met als hoogtepunt adagium I,iv,39 *Quid cani et balneo* ‘Wat heeft een hond met een bad te maken’:

‘*Wat heeft een hond met een bad te maken*’ is een spreekwoord dat ik hier graag aanhaal omdat het mijn herinnering opfrist en tegelijk mijn genegenheid voor de Fries Rudolphus Agricola nieuw leven inblaast. [...] De wereld aan deze kant van de Alpen heeft immers niemand voortgebracht die over meer literaire talenten beschikte [...] Er was geen discipline waarin die man niet kon wedijveren met de grootste meesters: hij overtrof zijn Griekse collega’s in Grieks, Latijnse geleerden in het Latijn.⁷

Over de relatie Agricola-Erasmus, lang onderbelicht gebleven, is een korte bijdrage opgenomen: in ‘Agricola en Erasmus’ geven de auteurs de belangrijkste oorzaken aan. Maar aan dit sluitstuk⁸ van de bundel gaat veel moois vooraf.

HET BOEK | INHOUD

In de inleiding wordt in vogelvlucht het leven van Agricola geschetst. Dan volgen korte exposés over de schrijvers van de *vitae*, respectievelijk Johannes Trithemius, Johann von Plieningen, Goswinus van Ha(e)len, Gerard Geldenhower en Philippus Melancton.

Van Agricola’s correspondentie zijn maar 55 brieven bewaard: 51 van hem, vier aan hem. Zij komen in chronologische volgorde in het boek voor, maar de toelichtingen bij de negentien correspondenten zijn, met een samenvatting van hun brieven, per persoon bijeengebracht. Dit omdat ‘de zeer verschillende betrekkingen die Agricola met de zeer diverse persoonlijkheden onderhoudt, in brokken gescheiden, [...] de lectuur onoverzichtelijk maakt’ (p. 34). Daar valt wat voor te zeggen, maar het heeft een groot nadeel: zie hierna de enige echte kritiek die ik op deze uitgave heb.

De lezer wordt vervolgens eerst getraakteerd op Agricola’s ‘Het leven van Petrarca’, opgenomen omdat het ‘een fraaie weergave is van Agricola’s inzicht in wat de essentie is van de Renaissance en het humanisme’ (p. 53). Deze tekst wordt voorafgegaan door ‘*De Vita Petrarchae (1473-1477)*’, waarin Akkerman de ontstaansgeschiedenis van dit werkje nagaat en dit eveneens van een samenvatting voorziet. Alhoewel hij aangeeft dat het hem niet gemakkelijk viel ‘het Nederlands in deze oratie overal even fraai als helder leesbaar te laten zijn’, is de vertaler daar wel degelijk in geslaagd.

‘De levens van Agricola’ (pp. 91-150) worden gevolgd door een toelichting (pp. 151-162). Tenslotte neemt de briefwisseling zelf (pp. 163-316) met de bijbehorende toelichting (pp. 317-349) de meeste ruimte in beslag. Dat de auteurs er niet voor gekozen hebben de ‘noten’ van beide onderdelen op de betreffende pagina’s zelf te plaatsen valt te betreuren – maar zie hierna.

HET BOEK | ‘DIT IS DUS EEN LEESBOEK’

Zeggen Akkerman & Van der Laan (p. 11). Het is maar wat je onder een leesboek verstaat. Echt lekker weggelezen, gewoon vooraan beginnen en na de laatste bladzijde dichtslaan, is er niet bij. De boosdoener is de opzet, de structuur van het boek. Het steeds weer terug en vooruit moeten bladeren voor inleidingen en toelichtingen staat een ontspannen lectuur in de weg. Toch is dit een noodzakelijk kwaad, omdat die informatie nodig is voor een goed

begrip van de teksten. Kan ook aan mij liggen hoor. Maar ik vraag me toch af waarom, bijvoorbeeld, de informatie over de schrijvers van de *vitae* niet voorafgaand aan die levensbeschrijvingen zelf is geplaatst, dáár wil je over hen lezen. Voor de toelichtingen geldt: onder aan de pagina graag, als voetnoten!

Ditzelfde geldt de aantekeningen bij de brieven: hier hadden noten, *op dezelfde pagina*, evenzeer voor de hand gelegen. De lezer moet maar ráden wat de bezorgers een toelichting waard achten: in de lopende tekst wordt er typografisch op geen enkele manier naar verwezen. Weer: veel, en vaak onnodig want teleurstellend geblader. Je *vermoedt* een aantekening, maar die wordt dan niet gegeven. Of je wordt van het kastje naar de muur gestuurd.⁹ Toegegeven, het is moeilijk om te bepalen hoe ver je gaat in het verklaren, dat is altijd een arbitraire zaak. Maar waar de Engelse uitgave zeer uitvoerig is en echt overal uitsluitel over geeft – het is

niet voor niets een wetenschappelijke teksteditie –, is de annotatie hier vlees noch vis.

‘Een schrijver moet niet schrijven op zo’n manier dat iedereen alles begrijpt, maar zo, dat de lezer ook wordt gedwongen om sommige dingen op te zoeken en te leren.’

Met dit citaat van Erasmus (p. 8) lijken Akkerman & Van der Laan eventuele criticasters voor te zijn geweest. Maar hoezeer ik het ook met deze uitspraak eens ben, dat ontslaat de bezorgers niet van de plicht de gegeven informatie op een voor de lezer aangename manier te ordenen. Wanneer zij even verderop (p. 11) zelf verwijzen naar de Engelse edities van de brieven en de levens is dat evenmin een excuus. Als de lezer die immers bij de hand heeft, waarom zou hij dan *dit* boek lezen? Hoe plezierig het ook is om de teksten in het Nederlands te lezen, zonder *Letters* (2002) en *Six lives* (2012) was me veel onduidelijk gebleven. Door beide, excellente werken voortdurend geopend op tafel te hebben, werden vragen die ik tijdens het lezen had wél beantwoord. Verwarrende passages kregen betekenis, onbekende figuren een silhouet. Het roept de vraag op welk publiek de bezorgers met dit ‘leesboek’ precies voor ogen hadden.

Hoe dit ook zij, de in dit boek bijeengebrachte teksten geven een uitstekend beeld van de ‘father of humanism’.¹⁰ Mijn kritiek op de structuur daargelaten heb ik de teksten met veel genoegen en interesse gelezen. De vertalers verdienen alle lof voor het ‘verdietsen’ van de bronnen en deze ingeleid en toegelicht aan te bieden. Hun boek zal voor de Nederlandse lezer die zich op enigerlei wijze voor Agricola en het vroege humanisme interesseert zeer behulpzaam zijn. Nu nog een (complete¹¹) kritische editie van *De inventione dialectica*?

NOTEN

1. Arend Hendrik van der Laan, *Anatomie van een taal. Rodolphus Agricola en Antonius Liber aan de wieg van het humanistische Latijn in de Lage Landen(1469-1485)*. Diss. Groningen (1998).
2. *Rudolph Agricola Letters*. Edited and translated, with notes by Adrie van der Laan & Fokke Akkerman. Bibliotheca Latinitas Novae (Van Gorcum, Assen | Arizona Center for Medieval and Renaissance Studies, Tempe, Az, 2002). De Nijmeegse classicus Marc van der Poel, zelf geen onbekende op dit terrein, noemde de uitgave in een recensie uit 2004 'a landmark in the study of Agricola and Northern European humanism in general'.
3. *Rudolph Agricola: Six lives and Erasmus's testimonies*. Edited, translated and annotated by Fokke Akkerman. English translations by Rudy Bremer and Corrie Ooms Beck. Bibliotheca Latinitas Novae (Van Gorcum, Assen 2012).
4. Ook Akkerman & Van der Laan hielden tot nog toe als geboortedatum 17 februari 1444 aan, gebaseerd op een mededeling van Johann von Plieningen in diens *vita*. Nu kiezen zij toch voor eind augustus 1443: Adolf Occo, een goede en trouwe vriend van Agricola, schrijft namelijk 'Hij heeft 42 jaar en 2 maanden geleefd'. Aangezien de sterfdatum wel zeker is, 27 oktober 1485, vervroegt dit de geboortedatum met ongeveer een half jaar. De verklaring die de auteurs geven klinkt heel aannemelijk (pp. 13 e.v.).
5. M.A. Nauwelaerts, *Rodolphus Agricola* (Kruseman, Den Haag 1963), p. 7; de vertaling van Akkerman & Van der Laan op p. 114 in hun boek. Met Erasmus had Agricola gemeen dat hij een onwettig kind was, maar daar lijkt de Fries, in tegenstelling tot zijn veel beroemdere bewonderaar, niet onder geleden te hebben.
6. Wilma de Rek schrijft in haar bespreking (*de Volkskrant* 2 juli 2016): '[...] volgens Wikipedia was hij ook een fenomenaal bokser, maar daarover verstrekt het nu verschenen boek helaas geen details'. Als ik ook een grap mag maken: het is natuurlijk maar wat je belangrijk vindt. Misschien baseert de anonieme Wikipedia-auteur zich op een mededeling van Johann von Plieningen: '[...] hij [Agricola] [placht] zijn door studie vermoeide geest op de volgende wijzen te ontspannen: hij wierp de steen, speelde heel goed met de bal en was uitnemend in het vechten, zowel met zijn handen als met ieder soort wapens' (p. 106).
7. Desiderius Erasmus, *Spreekwoorden. Adagia*. Verzameld Werk 5. Vertaald en toegelicht door Jeanine de Landtsheer (Atheneum-Polak & Van Genneep, Amsterdam 2011), p. 79.
8. Pp. 351-368; hierna volgen alleen nog een beknopte literatuurlijst, 'Geciteerde boeken met Griekse of Latijnse titels', en een overzicht van 'Agricola's oeuvre'.
9. Eén voorbeeld slechts. In de *vita* door Goswinus van Halen wordt als diens belangrijkste bron een Groningse pastoor genoemd, Wilhelmus Frederici Pistorius (p. 111). Je verwacht een aantekening, bladert naar p. 155 alwaar de toelichting bij deze levensbeschrijving begint, en jawel, Pistorius krijgt er een: 'zie toelichting bij *Brief 22*'. Blader blader blader. Gevonden, op p. 330: '**onze heer pastoor**: waarschijnlijk doelt Agricola op Wilhelmus Frederici Pistorius [...]'. Terug naar de tekst, welke bladzijde ook al weer? Blader blader blader. O ja, p. 111.

10. Lewis W. Spitz, 'Agricola, Father of Humanism', in: idem, *The religious Renaissance of the German Humanists* (Harvard University Press, Cambridge Mass. 1963), pp. 20-40.

11. Die bestaat namelijk nog niet in het Nederlands. Wel is er de bloemlezing uit 1991: *Rudolf Agricola. Over dialectica en humanisme*. Uitgegeven, ingeleid en van aantekeningen voorzien door Marc van der Poel.

VERANTWOORDING VAN DE LLUSTRATIES

1. Het portret van Agricola is gemaakt door een onbekende schilder, tweede helft van de zestiende eeuw; Martena Museum Franeker.

2. Het uit circa 1480 daterende fresco met de trompetspeler bevindt zich in de Martinikerk te Groningen; overgenomen uit *Six lives*, p. 93.

3. Portret van Agricola, in: *Effigies & vitae Professorvm Academiae Groningae & Omlandiae*, 1654; Rijksmuseum, Amsterdam.

© Monique Bullinga, 2016, en www.rabelais.nl